BAİD
Balıkesir İlahiyat Dergisi
Balıkesir Theology Journal
dergipark.org.tr/tr/pub/baid
Haziran / June 2026

Ömer Nasuhi Bilmen'in (ö. 1971) "Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu" Adlı Eserinde Tazmin Hesaplarının Cebirsel Analizi

An algebraic analysis of compensation computations in Omer Nasuhi Bilmen's "Huquq-i Islāmiyya wa Istilāhāt-i Fiqhiyya Qāmusi"

Fahrettin Özgür Erkan

Yüksek Lisans Öğrenci, Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı. E-posta: 2025052004@ogr.gibtu.edu.tr-ORCID ID: https://orcid.org/0009-0008-8249-3297.

Adnan Akalın

Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Anabilim Dalı. E-posta: adnanakalin@gmail.com-ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6229-0520.

Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 11.06.2026
Kabul Tarihi / Date Accepted: 20.06.2026

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Ayrıca bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. In addition, this study does not require ethics committee approval, and the data used were obtained through a literature review/published sources.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has/have no conflict of interest to declare.

Yapay Zeka Kullanımı / Artificial Intelligence Usage: Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde yapay zekâ tabanlı bir araçtan dil bilgisi, anlatım bozukluklarının giderilmesi ve ifade biçimlerinin iyileştirilmesi amacıyla yararlanılmıştır./ During the preparation of this study, an artificial intelligence-based tool was used solely for language editing, correcting grammatical and stylistic issues, and improving the clarity of expression..

Lisans / License: Bu makale Creative Commons Alıntı-GayriTicari 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. / This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC BY-NC 4.0) International License.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy: Bu makale iThenticate yazılımıyla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism was detected.

Atıf/Citation: Erkan, Fahrettin Özgür – Akalın, Adnan "Ömer Nasuhi Bilmen'in (ö. 1971) "Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu" Adlı Eserinde Tazmin Hesaplarının Cebirsel Analizi". *BAİD 23* (Haziran 2026), 75-100.

Bu çalışma, Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesinde, Dr. Öğr. Üyesi Adnan Akalın danışmanlığında tamamlanan ve 22.05.2026 tarihinde sunulan "Ömer Nasuhi Bilmen'in Islâhât-ı Fıkhiyye Kamûsu'nda Tazmin Hesaplarının Cebirsel Analizi" adlı seminerinden üretilmiştir.

Öz

Bu çalışma, Cumhuriyet sonrası Türk hukuk tarihinin önemli simalarından biri olan Ömer Nasuhi Bilmen'in temel eseri Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu'nda yer alan tazminat hükümlerinin cebirsel bir yaklaşımla analiz edilmesini amaçlamaktadır. Hukuk sisteminin temeli ve ayrılmaz bir bütünü olan adalet, tazmin durumlarında matematiğe ihtiyaç duymaktadır. İslam hukukunda bir "denklik tesisi" olarak kabul edilen tazminat (damân) müessesesi, özü itibarıyla zararın telafisi ve adaletin tesisi için matematiksel bir denge arayışıdır. Bilmen'in sekiz ciltlik kıymetli eserinde, özellikle "Gasb", "İtlaf" ve "Tazminat" bahislerinde yer alan fer'î meseleler, günümüz modern hukuk hesaplamalarına temel teşkil edebilecek rasyonel ve sistematik formüller içermektedir. Araştırma nitel araştırma yöntemi esas alınarak yürütülmüştür. Bu kapsamda incelenen eserde yer alan tazminat hükümleri, sözel mantık kurguları korunarak değişkenler ve fonksiyonlar yardımıyla sembolik olarak modellenmiştir. Bu kapsamda malın mislî veya kıyemî olması, zaman faktörünün değer değişimleri üzerindeki etkisi ve birden fazla failin bulunduğu durumlarda sorumluluk katsayılarının belirlenmesi gibi hususlar cebirsel denklemlerle ifade edilmiştir. Cebirsel denklemler kurgulanırken Bilmen'in eserinde geçen tazmin hesaplamaları günümüz matematik diline çevirmeye gayret edilmiştir. Anlaşılabilir olmasına ve yapılan işlemlerin cebirsel karşılığının sade bir dille açıklanmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca Bilmen'in eserinde geçen "mübâşeret" ve "tesebbüb" ayrımı, illiyet bağının mahiyeti belirleyen birer etmen olarak ele alınmıştır. İvaz ve bedel konularının da İslam hukukundaki yeri ve önemine değinilerek tazmin hesaplarında oynadığı roller üzerinde durularak konu biraz daha derinleştirilmiştir. İnceleme sonucunda, Ömer Nasuhi Bilmen'in sunduğu fıkhi çözümlerin tutarlı birer cebirsel yapıya sahip olduğu ve bu yapıların tazminat hesaplama modellerine veri sağlama potansiyeli taşıdığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu, Tazminat, Cebirsel Analiz.

Abstract

This study aims to examine the compensation (damān) provisions presented in Huquq-i Islāmiyya wa Istilāhāt-i Fiqhiyya Qāmusi (Encyclopedia of Islāmic Law and Juridical Terminology), the seminal work of Omer Nasuhi Bilmen, one of the leading figures in the history of Turkish law during the Republican era, through an algebraic perspective. As the foundation and indispensable component of every legal system, justice often requires mathematical precision in determining compensation. In Islamic law, the institution of compensation, understood as a mechanism for restoring equivalence, fundamentally seeks to redress harm and re-establish justice through a measurable balance. In Bilmen's eight-volume work, particularly in the sections on Ghasb (usurpation), Itlāf (destruction of property) and compensation, numerous subsidiary legal issues embody rational and systematic structures that can provide a conceptual basis for contemporary legal calculation models. The research was conducted using a qualitative research design. Within this framework, the verbal logical structures underlying the compensation rulings in the examined work were reconstructed into symbolic expressions through variables and mathematical functions. Particular attention was given to issues such as the distinction between mithlī and qiyamī property, the impact of temporal factors on changes in value and the determination of liability coefficients in cases involving multiple tortfeasors, all of which were formulated through algebraic equations. While constructing these equations, Bilmen's methods of compensation calculation were translated into the language of contemporary mathematics. Care was taken to ensure that both the mathematical formulations and their algebraic interpretations remained clear and accessible. Furthermore, the distinction between mubāsharah (direct causation) and tasabbub (indirect causation) was examined as a determining factor in establishing legal causation. The concepts of ʿiwad (counter-value) and badal (substitute value) were also discussed in order to highlight their significance within Islamic law and their function in compensation calculations. The analysis demonstrates that Bilmen's juristic solutions exhibit a coherent algebraic structure and possess the potential to contribute to the development of contemporary compensation calculation models.

Keywords: Islamic Law, Omer Nasuhi Bilmen, Huquq-i Islāmiyya wa Istilāhāt-i Fiqhiyya Qāmusi, Compensation, Algebraic Analysis.

Giriş

İslam hukuku, asırlar boyunca bireysel ve toplumsal hayatın düzenlenmesine yönelik mühim bir hukuk mirası ortaya koymuş, bu mirasın teknik ve uygulamaya dönük alanlarından birini tazmin (damân) müessesesi oluşturmuştur. Klasik fıkıh literatüründe tazmin, yalnızca meydana gelen zararın giderilmesini değil, bozulan hukuki ve ekonomik dengenin yeniden kurulmasını hedefleyen bir mümâselet (denklik) mekanizması olarak ele alınmaktadır. Bu yönüyle tazmin hükümleri, hak ve sorumluluk arasındaki ilişkinin belirli ölçütlere göre yeniden tesis edilmesini sağlayan sistematik bir muhakeme yapısına dayanmaktadır.

Cumhuriyet öncesi Türk hukuk düşüncesinin önemli şahsiyetlerinden Ömer Nasuhi Bilmen, sekiz ciltlik *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu* adlı eserinde İslam hukukunun teorik ve uygulamaya dönük meselelerini kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Bilmen, fıkhı ibadet hükümlerinin ötesinde bireysel ve toplumsal hayatın bütün alanlarını kuşatan, edille-i erbaa üzerine inşa edilmiş sistematik bir hukuk disiplini olarak değerlendirmektedir. Nitekim müellifin özellikle "Gasb", "İtlaf" ve "Tazminat" bahislerinde geliştirdiği çözümlemeler tazmin hukukuna ilişkin hükümlerin belirli bir mantık örgüsü ve hesaplama düzeni içerisinde ele alındığını göstermektedir.

Söz konusu sistematik yapı, klasik fıkıh metinlerinde yer alan sözel muhakemenin matematiksel modelleme yöntemleriyle yeniden değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Bu çalışmada Bilmen'in tazmin anlayışı değişkenler, katsayılar ve fonksiyonlar ekseninde incelenmiş, mislî ve kıyemî mal ayrımı, mübâşeret ve tesebbüb esasına dayalı sorumluluk ilişkileri ile münâsefet (%50) ilkesine dayanan paylaşım modelleri cebirsel modelleme yaklaşımı çerçevesinde analiz edilmiştir. Böylece klasik fıkıh metinlerinde sözel olarak kurulan muhakeme süreçlerinin matematiksel ifadelerle temsil edilebileceği ve bu yapıların günümüz hesaplama modelleriyle ilişkilendirilebileceği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İslam düşünce geleneğinde mantık, burhan ve sistematik muhakemeye ilişkin önemli çalışmalar[1] bulunmakla birlikte tazmin hükümlerinin cebirsel

[1] İlgili eserlerden bazıları: Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed el-Fârâbî, *Kitâbü'l-Burhân*; Ebu Ali el-Hüseyn b. Abdillah İbn Sînâ, *eş-Şifâ';* Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Miʿyârü'l-ʿilm;* Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Mîzânü'l-hak fî ihtiyâri'l-ehak.*

modelleme yöntemiyle incelendiği müstakil bir araştırmaya literatürde rastlanamamıştır. Bu durum klasik fıkıh metinlerinin analitik yöntemlerle değerlendirilmesine yönelik yeni araştırmalara ihtiyaç bulunduğunu göstermektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, Ömer Nasuhi Bilmen'in *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu* adlı eserinde yer alan tazmin hükümlerinin arkasındaki sözel mantık kurgusunu cebirsel modelleme yaklaşımıyla analiz etmektir. Bu kapsamda araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi benimsenmiş eserin özellikle gasp, itlaf ve tazminat bahisleri ayrıntılı metin analizine tabi tutulmuştur. Analiz sürecinde fıkhî muhakemenin temel unsurları matematiksel modelleme çerçevesinde değerlendirilmiş ve tazmin hükümlerinin cebirsel olarak ifade edilebilir yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece klasik fıkıh literatüründeki tazmin hükümlerinin analitik yapısı daha görünür hâle getirilmiştir. Bu sayede araştırmanın, İslam hukukunun matematiksel modelleme yöntemleriyle incelenmesine ve bu alanda yapılacak disiplinlerarası çalışmalara katkı sunması hedeflenmiştir.

1. TAZMİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE CEBİRSEL MAHİYETİ

1.1. Tazmin Kavramının Sözlük ve Istılah Anlamı:

Tazmin kelimesi Arapça 'ḍ-m-n' (ضمان-ḍamân/zamân) kökünden türetilmiştir. Sözlükte, bir şeyi başka bir şeyin içine koymak, dâhil etmek, kefil olmak, birinin borcunu üstlenmek, zarar ziyanı ödemek, bir eksikliği tamamlamak anlamlarına gelir.[2] Ayrıca tazmin, sorumluluğun doğal bir sonucudur. Çoğulu tazminattır. Tazminat kefil olmak, borçlanmak, garanti vermek, korumak ve zararları telâfi yükümlülüğü altına girmek anlamlarına gelmektedir.[3]

İslam hukukçuları ise tazmini, "Başkasının malına veya şahsına verilen bir zararın, o zarara sebebiyet veren kişi tarafından aynen veya nakden telafi

---

[2] Muhammed b. Mükerrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr (Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.), "dmn", 1/257; Hamza Aktan, *"Damân",* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/450.

[3] Abdurrahmân el-Cezerî, *Kitâbü'l-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erbea* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 3/195; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.), 656.

edilmesidir."[4] olarak tanımlar. Bu tanım, tazminin sadece bir ceza değil, aynı zamanda bir hukuki borç ve hak iadesi olduğunu gösterir. Bununla birlikte Damân kelimesinin mâlî sorumluluk anlamında kullanımı Hanefi hukukçular tarafından tercih edilmiştir.[5]

İslam hukukunda tazmine ilişkin temel ilkeler, klasik fıkıh literatürünün yanı sıra Hanefî fıkhının sistematik kanunlaştırması niteliğindeki Mecelle'de de muhtasar hukuk kaideleri hâlinde yer almaktadır. Ahmed Cevdet Paşa başkanlığındaki komisyon tarafından hazırlanan Mecelle, tazmin hukukunun temel esaslarını yansıtan birçok genel ilkeye yer vermiştir. Bu kapsamda 19. maddede yer alan "Zarar ve mukabele bi'z-zarar yoktur." (Zarar vermek de zarara zararla karşılık vermek de yasaktır.),[6] 20. maddede yer alan "Zarar izale olunur." (Oluşan zarar giderilmek zorundadır.)[7] ve 89. maddede yer alan "Bir fiilin hükmü failine muzaf kılınır ve mücbir olmadıkça amirine muzaf kılınmaz."[8] hükümleri, İslam hukukunda tazmin sorumluluğunun temel esaslarını yansıtan kaideler arasında yer almaktadır.

Bir durumun tazmin gerektirmesi için genellikle üç unsurun bir arada bulunması gerekir[9]. Mala zarar veren veya malın elden çıkmasına sebep olan bir müdahale yani fiil, karşı tarafın malında veya şahsında somut bir eksilmenin meydana gelmesi ve illiyet bağı yani zararın, doğrudan veya dolaylı olarak o kişinin eyleminden kaynaklanmasıdır.

Tüm bunlarla birlikte tazmin konusunu derinlemesine incelemek için *mübâşeret* ve *tesebbüb* kavramlarının da ayrımı kritik öneme sahiptir. Mubâşeret, kişinin bir malı bizzat, araya başka bir etken girmeden telef etmesidir.[10] Bu durumda fail, kastı olmasa bile hataen de olsa tazminle

---

4 Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 551.

5 Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Câmi'u's-sağîr* (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1986), 465; Ali el-Hafîf, *ed-Damân fi'l-fıkhi'l-İslâmî* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, t.y.), 17; Kemal Yıldız, *İslam Sorumluluk Hukuku: Akit Dışı Sorumluluk* (İstanbul: Hacegan Akademi Kitaplığı, 2005), 34-36.

6 Ali Himmet Berki, *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)* (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1990), 21.

7 Berki, *Açıklamalı Mecelle*, 21.

8 Berki, *Açıklamalı Mecelle*, 44.

9 Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu* (İstanbul, ts.), 1/13-14.

10 Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 408.

yükümlüdür. Tesebbüb, kişinin zarara doğrudan değil, sebep olarak yol açmasıdır.[11] (Örneğin, yola çukur kazıp birinin düşmesine sebep olmak). Burada tazmin sorumluluğu genellikle kişinin kusuru veya ihmali olup olmadığına göre belirlenir. Ayrıca Tazmin süreci, zararın niteliğine göre ikiye ayrılır: Maddi Tazminat ve Manevi Tazminat. Maddi Tazminat, mal varlığındaki somut azalmayı gidermeyi amaçlar, Manevi Tazminat ise kişinin duyduğu elem, keder ve yıpranmanın bir nebze olsun hafifletilmesi için ödenen tutardır.

Kur'an-ı Kerim'de ise tazmin kavramı, hem cana hem de mala karşı işlenen suçlarda adaletin tesisi için bir esas olarak vaz edilmiştir. İslam hukukunda cana veya bedene verilen zararların tazmini "Diyet" kavramıyla ifade edilir. Bu konuda en açık hüküm Nisa Suresi'nde yer alır: *"Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmesi söz konusu olamaz. Kim bir mümini yanlışlıkla öldürürse, mümin bir köle azat etmesi ve bağışlamadıkları sürece ailesine teslim edilecek bir diyet (tazminat) ödemesi gerekir..."*[12] Bu ayet, hatayla işlenen cinayetlerde hem bir kefareti hem de maktulün ailesinin maddi zararının karşılanması yani tazmin gerektiğini hukuki bir zorunluluk olarak belirler. Fıkıhtaki tazmin mantığının temelinde "mümasalet" (zararın dengiyle karşılanması) ilkesi yatar. Bakara Suresi'ndeki şu genel kaide, haksız fiillere karşı verilecek karşılığın sınırını çizer: *"...Kim size saldırırsa, size saldırdığı ölçüde siz de ona saldırın (karşılık verin). Allah'tan korkun ve bilin ki Allah, takva sahipleriyle beraberdir."*[13] Bu ilke, mala verilen zararlarda zararın miktarını aşmayacak bir tazminatın belirlenmesine hukuki dayanak teşkil eder. Mala verilen zararlar konusunda fıkıh literatüründe en çok atıf yapılan kıssalardan biri Enbiya Suresi'nde geçer. Doğrudan bir hüküm cümlesi olmasa da Hz. Davûd ve Hz. Süleyman'ın bir ekin tarlasına zarar veren koyun sürüsü hakkındaki hükümleri, tazmin hukukunun Kur'an'daki kökenlerinden biri kabul edilir: *"Davud ve Süleyman'ı da hatırla; hani bir topluluğun koyun sürüsünün geceleyin başıboş yayıldığı ekin tarlası hakkında hüküm veriyorlardı..."*[14] Bu olayda, zarara uğrayan tarla sahibinin zararının,

11 Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 571.

12 en-Nisâ 4/92.

13 el-Bakara 2/194.

14 el-Enbiyâ 21/78.

koyunların sütü ve yavrularıyla yararlanma hakkıyla tazmin edilmesi yönünde bir içtihat söz konusudur.

İslam hukukunda tazminatın (tazmin) hukuki bir müessese olarak şekillenmesinde hadis-i şerifler de en az ayetler kadar belirleyici bir role sahiptir. Özellikle mülkiyet hakkının korunması ve verilen zararın telafi edilmesi noktasında fıkıh literatürüne temel teşkil eden şu örnekler öne çıkar: "لا ضرر ولا ضرار" *"İslam'da zarar vermek de zarara zararla karşılık vermek de yoktur."*[15] Bu hadis, bir kimsenin başkasına verdiği zararı tazmin ederek ortadan kaldırması (izale-i zarar) gerektiği ilkesini vazeder. Başkasının malını haksız yere alan (gasbeden) veya kullanan kişinin sorumluluğunu belirleyen hadis şöyledir: *"Elin aldığı şey (mal), onu sahibine geri verinceye kadar o elin sorumluluğundadır."* [16]

Hz. Peygamber (s.a.v.), bir malın telef edilmesi durumunda misliyle tazmin ilkesini bizzat uygulamıştır. Bir seferinde Hz. Âişe validemiz, bir başkasının getirdiği yemek kabını kırmış, bunun üzerine Allah Resûlü şöyle buyurmuştur:

"Kap yerine kap, yemek yerine yemek..."[17] Bu uygulama, fıkıhtaki mislî malların dengiyle tazmin edilmesi kuralının kaynağıdır. Hayvanların ekine veya başkasının mülküne zarar vermesi durumunda, sahibinin kusuru üzerinden tazminat belirlenmiştir: *"Gündüz vakti hayvanların yaptığı zarar (sahibi yanında olduğu için) mal sahibine aittir. Geceleyin verdikleri zararları ise (koruma görevi hayvan sahibinde olduğu için) hayvan sahiplerinin tazmin etmesi gerekir."*[18] Hz. Peygamber (s.a.v), iş ehli olmayan kişilerin verdiği zararlara dair de şu uyarıyı yapmıştır: *"Tıptan anlamadığı halde doktorluk yapmaya kalkan kimse, (hastaya vereceği) zararı tazmin eder."*[19]

1.2. Tazmin Türlerinin Cebirsel Ayrımı: Mislî ve Kıyemî Mallar

İslam hukukunda tazmin türlerinin "mislî" ve "kıyemî" mallar üzerinden ayrımı, denklik ilkesinin en teknik ve sistematik görünümlerinden biridir. Bu

---

15 İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Ahkâm", 17.

16 Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Kahire: Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, ts.), "Diyât", 25.

17 Ebû Dâvûd, "Diyât", 25.

18 Ebû Dâvûd, "Diyât", 25.

19 Ebû Dâvûd, "Diyât", 25.

ayrım yalnızca teorik bir tasnif değil, aynı zamanda tazminin nasıl, neyle ve hangi ölçüye göre yapılacağını belirleyen cebirsel hesaplamaya elverişli bir çerçeve sunar.[20] Bu nedenle klasik fıkıh literatüründe, tazminin hesaplanabilirliği büyük ölçüde bu iki kategoriye dayandırılmıştır. Mislî mallar, piyasada aynı nitelik ve özelliklerle kolaylıkla bulunabilen, standartlaştırılabilir mallardır. Ölçü, tartı veya adetle belirlenebilen bu mallar, tekdüze bir yapıya sahiptir. Hububat (buğday, arpa), tartılabilir madenler (altın, gümüş) ve seri üretim ürünleri buna örnek verilebilir. Bu mallarda esas olan, aynı ile tazmin yani misliyle iadedir. Kıyemî mallar ise piyasada birebir aynıyla bulunması mümkün olmayan mallardır. Her biri kendine özgü özellikler taşır. Örneğin, sanat eserleri, el yapımı eşyalar, gayrimenkuller. Bu mallarda tazmin, kıymet (değer) üzerinden yapılır. Mislî mallarda niceliksel eşitliğe, kıyemî mallarda ise değer eşitliğine dayanan bu sistem, denklik ilkesinin cebirsel bir ifadesi olarak değerlendirilebilir.

1.3. Tazmin Hesabını Belirleyen Temel Değişkenler

İslam hukukunda tazminin miktarı ve biçimi, sadece zararın varlığına bağlı olarak değil zararın niteliği, tarafların durumu ve fiilin özellikleri gibi bir dizi değişkenin birlikte değerlendirilmesiyle belirlenir. Bu yönüyle tazmin hesabı, katı ve tek boyutlu bir ölçümden ziyade, denklik ilkesine ulaşmayı hedefleyen çok katmanlı bir değerlendirme sürecine dayanır.

Tazmin hesabının ilk ve en belirleyici unsuru zararın türüdür. İslâm hukukunda kişi borcundan veya mâlî bir sorumluluğundan dolayı şahsı ile değil zimmeti ve malı ile sorumludur.[21]

İslam hukukunda zarar genel olarak, maddi zararlar (malvarlığına ilişkin), bedeni zararlar (can ve uzuv bütünlüğüne ilişkin) ve kısmen manevi boyut içeren zararlar şeklinde ele alınır. Maddi zararlar çoğunlukla malın telef olması, eksilmesi veya değer kaybetmesi üzerinden hesaplanırken bedeni zararlar için diyet ve erş gibi önceden belirlenmiş ölçütler devreye girer. Bu ayrım, tazmin yöntemini doğrudan etkiler. Malın niteliği de tazminin hesaplanmasında malın hukuki niteliği kritik bir rol oynar. Mislî ve Kıyemî

---

20 Faruk Yıldız, *"İslâm Hukukunda Mislî ve Kıyemî Mal Kavramları ve Hukukî Yansımaları"*, Erciyes Akademi 35/Özel Sayı (2021), 664, 667.

21 İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkı'în 'an rabbi'l-'âlemîn* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, t.y.), 1/8.

mallar burada belirleyici birer unsur olarak karşımıza çıkar. Mislî mallarda aynı ile tazmin (misliyle ödeme) esastır. Kıyemî mallarda değer üzerinden kıymetle tazmin söz konusu olur. Tazmin miktarı belirlenirken zararın gerçekleştiği zaman dilimi ve piyasa koşulları dikkate alınır. Özellikle kıyemî mallarda, zarar anındaki piyasa değeri esas alınır. Bu durum, ekonomik dalgalanmaların tazmin üzerindeki etkisini sınırlamayı ve hakkaniyeti sağlamayı amaçlar.

İslâm hukukuna göre sorumluluğun unsurlarından biri, zararın gerçekleşmiş olmasıdır. Zararın gerçekleşmemesi durumunda, haksız fiil de ortaya çıkmayacağından sorumluluk olmayacaktır. Zarar faydanın zıddıdır ve İslâm Hukuku kaynaklarında zarar için itlaf kavramı da kullanılmaktadır.[22]

Zararın hangi tür fiilden doğduğu da tazmin hesabını etkiler. Failin doğrudan sebep olduğu zararlarda yani Mübaşeret durumlarında genellikle tam tazmin gerektirir. Zararın dolaylı olarak meydana gelmesi durumda sorumluluğun kapsamı daralabilir. Ayrıca fiilin kasıtlı (amd), hatalı (hata) veya ihmal sonucu gerçekleşmesi de tazminin kapsamını etkileyebilir ancak İslam hukukunda çoğu durumda kusur olmasa dahi tazmin sorumluluğu doğabilir.

Tazminin belirlenmesinde kusur, bazı durumlarda artırıcı veya belirleyici bir unsur olabilir. Kusura dayalı sorumlulukta failin ihmal veya kastı söz konusudur. Kusursuz sorumlulukta ise özellikle emanet ve benzeri ilişkilerde, kusur olmasa bile tazmin yükümlülüğü doğabilir. Bu ayrım, tazminin kapsamını ve bazen miktarını etkiler.

İlliyet bağı hata ile zarar arasındaki sebep sonuç ilişkisi sonucu (zararı) meydana getiren sebep arasındaki uygunluk bağıdır ki, tazmin unsurlarından biridir. Zarar ile fiil arasındaki nedensellik bağı da tazminin sınırlarını çizen unsurlardandır. Eğer zarar doğrudan fiilin sonucuysa tam tazmin gerekir, dolaylı ve uzak bir sebep-sonuç ilişkisine dayanıyorsa tazmin sınırlanabilir veya ortadan kalkabilir. Bu değişken, özellikle karmaşık olaylarda belirleyici olur.

Tarafların hukuki konumu da tazmin hesabını etkileyebilir. Örneğin, emanet alan kişi ile gasp eden kişi arasında sorumluluk farkı vardır. Gâsıp, daha ağır

---

22 Alâuddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1982), 7/164.

sorumluluk altındadır ve genellikle daha geniş kapsamlı tazminle yükümlüdür. Bu durum, hukuki ilişki türünün tazmin üzerindeki etkisini gösterir.

İslam hukukunda örf de tazminin belirlenmesinde yardımcı bir kaynak olarak kabul edilir. Özellikle değer tespitinde ve zararın kapsamının belirlenmesinde toplumsal uygulamalar dikkate alınabilir. Bu da tazmin ilkesine esneklik kazandırır.

1.4. Bir Denklik Arayışı Olarak Tazmin İlkesi

İslam hukukunda tazmin ilkesi, bireyler arası ilişkilerde adaleti tesis etmeye yönelik güçlü bir mekanizma olarak karşımıza çıkar. Bu ilke, zarar ile karşılık arasında bir denklik kurmayı amaçlar ve hem maddi hem de manevi boyutlarıyla kapsamlı bir adalet anlayışını yansıtır. Kusura dayalı veya kusursuz sorumluluk ayrımı, aynen veya kıymetle tazmin yöntemleri ve toplumsal dengeyi gözeten yaklaşımıyla, tazmin ilkesi İslam hukukunun dinamik ve sistematik yapısının önemli bir parçasıdır.

Bu genel çerçeve, daha derinlemesine incelendiğinde, tazmin ilkesinin yalnızca teknik bir hukuk kuralı olmadığı, aynı zamanda ahlaki, sosyal ve hatta teolojik temellere dayanan bütüncül bir sistemin parçası olduğu görülür. Zira İslam hukukunda mülkiyet hakkı dokunulmaz kabul edilmekle birlikte, bu hakkın ihlali durumunda ortaya çıkan zararın giderilmesi, sadece bireysel bir hak iadesi değil, aynı zamanda ilahi adaletin yeryüzündeki tezahürü olarak değerlendirilir. Bu yönüyle tazmin ilkesi, kul hakkının korunması bağlamında özel bir önem taşır.

Denklik ilkesi (müsavat), tazminin belirlenmesinde temel ölçütlerden biridir. Burada amaç, zararın birebir aynıyla giderilmesi değil, zarara en yakın eşdeğerin sağlanmasıdır. Bu durum, özellikle mislî ve kıyemî mal ayrımında açıkça görülür. Mislî mallarda aynen tazmin esastır; çünkü bu tür mallar piyasada aynı nitelikte kolaylıkla bulunabilir. Buna karşılık kıyemî mallarda, kıymet üzerinden tazmin yoluna gidilir. Bu ayrım, İslam hukukunun ekonomik gerçeklikleri dikkate alan etkili, işlevsel ve çözüm odaklı olma yönünü ortaya koyar.

Öte yandan, tazmin sorumluluğunun doğmasında kusur unsurunun her zaman belirleyici olmaması, İslam hukukunun dikkat çekici özelliklerinden

biridir. Özellikle emanet, vedîa, ariyet gibi akitlerde tarafların sorumlulukları detaylı biçimde düzenlenmiş ve bazı durumlarda kusur aranmaksızın tazmin yükümlülüğü öngörülmüştür. Bu yaklaşım, modern hukukta "objektif sorumluluk" olarak adlandırılan anlayışla benzerlik göstermektedir. Buradaki temel amaç, zarar görenin korunması ve toplumsal güvenin tesis edilmesidir.

Bedeni zararlar söz konusu olduğunda ise tazmin ilkesi daha da sistematik bir yapıya kavuşur. Diyet ve erş gibi kurumlar, insan vücuduna yönelik zararların belirli ölçütlere göre telafi edilmesini sağlar. Bu düzenlemeler, hem bireyin fiziksel bütünlüğünü koruma altına alır hem de keyfi uygulamaların önüne geçer. Böylece denklik ilkesi, sadece ekonomik zararlar açısından değil, aynı zamanda biyolojik ve insani değerler açısından da işlerlik kazanır.

Tazmin ilkesinin bir diğer önemli boyutu da önleyici ve caydırıcı etkisidir. Her ne kadar İslam hukukunda tazmin esas itibarıyla zararın giderilmesine yönelik olsa da, bireylerin başkalarına zarar vermekten kaçınmalarını teşvik eden bir yönü de bulunmaktadır. Bu bağlamda tazmin, cezai bir yaptırım olmaktan ziyade, sorumluluk bilincini pekiştiren bir mekanizma olarak işlev görür. İslam hukukunda tazmin ilkesi, sadece zararların telafisini amaçlayan dar kapsamlı bir düzenleme değil; aksine, bireyler arası ilişkilerde dengeyi sağlayan, toplumsal güveni güçlendiren ve adalet fikrini somutlaştıran kapsamlı bir ilkedir. Denklik arayışı üzerinden şekillenen bu sistem, hem klasik fıkıh literatüründe hem de çağdaş hukuk tartışmalarında önemini korumaya devam etmektedir.

2. BİLMEN'E GÖRE TAZMİNİN MAHİYETİ VE HESAPLANMA ESASLARI

2.1. Bilmen'in Metodolojisinde Bedel ve İvaz Kavramları

İvaz, genellikle akit anında rızaya dayalı belirlenen başlangıç niteliğindeki karşılıktır. Bedel ise daha çok aslın teslim edilemediği durumlarda ikame edici bir zorunluluk olarak ortaya çıkar. Bedel kavramı, hukuk sisteminde asıl yerine geçen her türlü ikameyi kapsayan daha geniş bir terimdir. İvaz ise daha çok sözleşme ile ilgili bir karşılığı ifade eder. Ömer Nasuhi Bilmen'in *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu* adlı eserinde ise bedel ve ivaz kavramları, hukuki işlemlerin mahiyetini ve borçların ifasını belirleyen temel kavramlar olarak ele alınır.

Bilmen'e göre bedel, asıl olan bir şeyin yerine kaim olan karşılığı ifade eder. Bilmen, kaza kavramını tanımlarken bedel ilişkisini vurgular. Bir emrin vaktinden sonra yerine getirilmesini, vacip olan şeyin mislini teslim etmek olarak açıklar.[23] Usul-i fıkıh yaklaşımında bedel, bir sözün başlangıcındaki hükmü veya kapsamı değiştiren beyan türlerinden biri kabul edilir.[24] Bilmen, tahsis, istisna, sıfat ve gaye ile birlikte bedeli birer "beyan-ı tağyir" olarak niteler. Örneğin, "İnsanlara hac farzdır" dedikten sonra "Yoluna gücü yetenler için" denilmesi, hükmü belirli bir zümreye hasrederek metodolojik bir bedel oluşturur. Bir borcun veya malın aslı mevcut değilse, mülkiyet hakkının sürekliliği bedel üzerinden sağlanır.[25] "Aslın ibkası kabil olmadıkta bedeli ifa olunur." Örneğin, gasp edilen malın aynen iadesi mümkün olmadığında bedeli, kıymeti ödenir.

İvaz, özellikle karşılıklı edimleri içeren akitlerde bir tarafın sağladığı menfaate mukabil sunduğu karşılıktır. Bilmen'e göre kadının bir bedel, ivaz karşılığında evliliği sona erdirmesi durumunda bu kavram teknik bir karşılık olarak kullanılır.[26] Zevcin zevcesine "Seni şu kadar bedel üzerine hul' ettim" demesiyle muhaleanın vuku bulacağı belirtilir. Burada zevcenin verdiği bedel, nikâh bağından kurtulmak için sunduğu bir ivazdır.

2.2. Mübâşeret ve Tesebbüb Durumlarında Tazmin Oranları

İslâm hukukunda mübâşeret ve tesebbüb hallerinde meydana gelen zararlarda fiil unsuru sorumluluk için şarttır.[27] Ömer Nasuhi Bilmen'in *Hukuku İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu* adlı eserinde, zararın tazmini, karşılanması hususu fiilin işleniş biçimine göre mübâşeret ve tesebbüb ayrımı üzerinden detaylandırılmaktadır. Mübâşeret, insan fiilinin kendi dışındaki herhangi bir varlığa doğrudan ulaşması sonucu zararın meydana gelmesi hali

23 Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 1/32.

24 Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 1/24.

25 Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 1/272.

26 Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 1/271.

27 Ebû Muhammed Gânim b. Muhammed el-Bağdâdî, *Mecme'u'd-damânât fî mezhebi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe* (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1987), 1/146; Subhî el-Mahmasânî, *en-Nazariyyetü'l-'âmme li'l-mûcebât ve'l-'ukûd fi'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1972), 169-170.

demektir. Tesebbüb ise, zarar ile fiil arasına ihtiyari başka bir fiilin girmesiyle zararın meydana gelmesi durumudur.[28]

Mübâşerette fiil, araya başka bir iradi eylem girmeksizin doğrudan doğruya bir kişi tarafından gerçekleştirilir. Mübâşir, fiili bizzat işlediği için kasten yapıp yapmadığına bakılmaksızın sorumlu tutulur. Mübâşir, müteammid yani kasıtlı olmasa da zâmin olur, tazmin eder[29]. Örneğin, birisi başkasının malını yanlışlıkla dahi telef etse, kul hakkı gereği bedelini ödemek zorundadır. "Bir fiilin hükmü failine muzaf kılınır ve mücbir olmadıkça âmirine muzaf kılınmaz."[30] Bir fiilin sonucu bizzat o işi yapana, failine yüklenir ve kişi zorlanmadığı sürece sadece emir aldığı için sorumluluktan kurtulamaz.

Tesebbüb, zarara bizzat değil, o zararın oluşmasına yol açacak bir yol veya zemin hazırlayarak neden olmaktır. Bir mütesebbibin tazminat ödemesi için fiilinde bir taaddi veya teammüd yani kasıt bulunması gerekir. Eğer mütesebbib kasten yapmamışsa ve eylemi hukuken meşru bir tasarruf ise (örneğin kendi mülküne usulünce kuyu kazması gibi) meydana gelen zarardan sorumlu olmaz.[31] Eğer kişi, kamu yoluna izinsiz kuyu kazmak gibi hukuka aykırı bir sebep oluşturursa ve oraya bir hayvan düşüp ölürse, eylemi taaddi, tecavüz sayıldığı için tazminat öder. Bir olayda hem doğrudan fail (mübâşir) hem de sebep olan (mütesebbib) bir arada bulunursa, hüküm doğrudan fail olan mübâşire verilir. Bu durumu şöyle açıklar: "Mübâşir ile mütesebbib müctemi bir arada oldukta hükm, ol fail-i mübaşire muzaf kılınır".[32] Örneğin, birisi kamu yoluna izinsiz kuyu kazsa ve bir başkası bir hayvanı o kuyuya itse, tazminat yükümlülüğü hayvanı iten kişiye aittir.

Tazmin oranları ve ödeme şartları yönüyle konuyu biraz daha açarsak örneğin birden fazla kişi birinin ölümüne hata yoluyla sebebiyet verirse, sorumluluk paylaşılır. Bilmen'e göre bu durumda hepsine birden tek bir diyet, tazminat gerekir. Her bir fail ayrı ayrı tam diyet ödemez.[33] Hata yoluyla öldürmelerde ödenmesi gereken diyet, faile kolaylık sağlamak amacıyla üç yıla yayılır.

---

28 Ahmed b. Muhammed el-Hanefî el-Hamevî, *Gamzu 'uyûni'l-besâir* (İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir* çevresinde), (İstanbul: Daru't-Tıba'ati'l-Amire, 1257), 196.

29 Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 1/287.

30 Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 1/286.

31 Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 1/287.

32 Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 1/286.

33 Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye,* 1/238.

Ayrıca akıl baliğ olmayan bir çocuk başkasının malını telef ederse, tazminat çocuğun bizzat kendi malından ödenir. Babası veya velisi kendi kesesinden ödemeye mahkûm edilmez.

2.3. Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu'ndaki Tazmin Maddelerinin Modellenmesi

Bu başlıkta Kamûs'ta geçen tazmin ile ilgili maddelerin açıklamaları ve modellemeleri incelenmiştir. Bilmen'in eserindeki tazmin kavramları aşağıda pasajlar şeklinde analiz edilip konumuz açısından değerlendirilmeleri yapılacaktır. Eserden tazmin ile ilgili bölümler seçilirken tüm tazmin cümlesi geçen yerler alınmayıp incelediğimiz konuya paralel olacak olan bölümler alınarak daha seçici olunmaya gayret edilmiştir.

> "İnsan, doğduktan sonra gerek lehinde ve gerek aleyhindeki hakların vücubüne, edasına muktedir olduğu nisbette salihtir. Bu cihetle bir çocuk, hem lehine olan haklara müstahık olur. Hem de aleyhinde olan haklardan dolayı -edasına kadir olduğu mertebede- mesul bulunur. Meselâ: bir çocuk, irse, vasiyyete, adına alınan şeylerin mülkiyyetine müstahik olur. Ve öşr ve haraç gibi şeyler ile de mükellef bulunur. Malından muhtaç olan karibine nafaka verilmekle de mahkûm olabilir. Başkasının telef ettiği bir malını tazmin ile de mükellef tutulur. Fakat namaz gibi, zekât gibi ibadetler ile, kısas gibi, mirastan mahrumiyet gibi cezalar ile mükellef olmaz. Çünkü ibadetler, bil-ihtiyar tazim kastıyla yapılır, bunlar ise çocuktan beklenilemez. Cezalar da muahaze maksatıyla yapılır. Çocukların filleri ise muahazeye mahal olamaz."[34]

Pasajda geçen tazmin ifadesi, bir kimsenin başkasına ait bir mala veya hakka verdiği zararı, o zararın dengini ödeyerek gidermesi, yani zararı karşılaması anlamına gelir. İslam hukukunda tazmin, cezai bir işlemden ziyade malî bir dengeleme olarak kabul edilir.

> "Mecnunlar, emval hakkındaki fillerinden dolayı tazmin ile muahaze olunurlar. Meselâ: birisinin bir malını bunun bedelini ödemeleri lâzım gelir. Fakat sözlerinden dolayı zaman ile muahaza olunmazlar. Çünkü sözlerinin mânâlarını teakkul edemiyecekleri cihetle bunlar şer'an mu-teber değildir. Binaenaleyh mecnunların akidleri, ikrarları sahih olmaz. Velev ki velîleri icazet versin."[35]

---

34 Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 1/228.

35 Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 1/230.

Pasajdaki tazmin, mecnunların sadece fiili olarak verdikleri zararları kendi mallarıyla karşılamaları gerektiğini, ancak dilleriyle kendilerini borç altına sokamayacaklarını ifade etmektedir. Bu pasajdaki tazmin mantığını şu şekilde formülüze edebiliriz:

Maddi Fiil + Zarar = Tazmin Gerekir.

(Kimin yaptığına bakılmaksızın malî denge kurulur.)

Sözlü Beyan + Akli Yetersizlik = Hukuki Hüküm Doğmaz.

(İrade beyanı sakat olduğu için borç doğmaz.)

> "Hata, hukuki ibadî iskat hususunda özüre salih değildir. Binaenaleyh bir kimse başkasının bir malını hataen telef etse tazmin etmesi lâzım gelir. Ve hata tarikile olan katilden dolayı lâzım gelen diyet, tahfii' maksadile üç seneye tevzi edilir. Çünkü hata, bir özürdür, tahfifi müstelzim olur. Ve bu diyet, bir ceza olmayıp bir bedeli mahal olmak üzere verileceğinden müteaddit kimseler hata tarikile bir şahsı öldürmüş olsalar, hepsine bir diyet lâzım gelir, yoksa her biri müstakillen bir diyet vermekle mahkûm olmaz."[36]

Pasajdaki tazmin, mülkiyet hakkının ihlal edildiği her durumda failin niyetinden bağımsız olarak devreye giren otomatik bir dengeleme mekanizmasıdır. Bir kimse rüzgârda elinden kaçan bir cisimle başkasının camını kırsa bile, bu hata hali onun ödeme yükümlülüğünü ortadan kaldırmaz.

> "Söz kesildikten, yani istikbalde evlenmelerini kararlaştırdıktan sonra iki taraftan biri nikâhdan imtina veya akdi nikâhtan evvel vefat etse hatibin mehre mahsuben mahtubesine vermiş olduğu şeyler, velev ki istimal ile tegayyür etmiş olsun mevcut ise aynen ve telef olmuş ise bedelden istirdat olunabilir.Hatibin vefatı halinde istirdat hakkı varislerine intikal eder. Mahtubenin vefatı takdirinde de makbuzı olan mehr, terikesinden alınır. Çünkü bu mehri vermekteki maksat, hâsıl olmadığından bunun istirdalı, tazmin ettirilmesi, bir hak teşkil eder. Fakat bu halde iki tarafın birbirine vermiş oldukları hediyyeler, hibe ahkâmına tâbidir."[37]

---

36 Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 1/237.

37 Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 2/12.

Buradaki tazmin, bir haksız zenginleşmeyi önleme mekanizmasıdır. Nikâh gibi bir şarta bağlı olarak verilen malın, şart gerçekleşmeyince sanki hiç verilmemiş gibi eski haline döndürülmesini, bu mümkün değilse parasal karşılığının tahsil edilmesini ifade eder. Buradaki hüküm, eşya mevcutsa istirdat yani geri alma eşya yoksa piyasa bedelini veya mislini ödetme, tazmin etme şeklinde kurulur. Ayrıca pasajda tazminin bir hak olarak tanımlanması, onun devredilebilir olduğunu gösterir. Yani erkek vefat ederse geri alma, tazmin isteme hakkı mirasçılarına geçer. Kadın vefat ederse, verilen mehir kadının mirasından geri alınır.

> "Bir valide, kızına babasının eşya ve emtiasından alelade bazı şeyleri cihaz olarak teslim ettiği halde babası, bilerek sükût etse zifafdan sonra bunları istirdad edemez. Kezalik : Bir valide, kızının cihazına babasının malından mutad veçhile sarf ettiği halde babası, bilerek sükût eylese bunları muahharan tazmin ettirmeğe kıyam edemez."[38]

Bu pasajda geçen tazmin kavramı, bir kimsenin rızası dışında veya yetkisiz şekilde harcanan, tüketilen malının bedelini, o malı harcayan kişiden hukuken talep etmesi ve zararın tazminat yoluyla giderilmesi anlamına gelir. Buradaki hukuki süreci şu şekilde modelleyebiliriz:

[Malın Harcanması] + [Sahibinin İtirazı] = Tazmin gerekir.

[Malın Harcanması] + [Sahibinin Bilerek Sükûtu] = Tazmin hakkı düşer.

> "Göğüs, kol gibi bedenin sair uzuvlarından ve burunun kemiksiz yumuşak yerinin veya kulağın kısmen kesilmesinden, gözün oyulmasından, kulağın, göz kapaklarının, dudağın veya dilin kesilmesinden, tenasül uzvunun veya husselerin derileriyle beraber kesilmesinden dolayı da kısas yapılabilir. Dişlerden başka kemiklerin kırılmasından dolayı kısas lâzım gelmez. Çünkü bunların inzibatı madumdur. Fakat sahih bir uzuv mukabilinde ayıblı bir uzuv kısasen kesilebilir. Bu hususda mecniyyün aleyh muhayyerdir, dilerse ayıb uzvu kısas ettirir, aradaki noksanı da caniye tazmin ettirebilir."[39]

Buradaki tazmin, eksik kalan adaletin maddi bedel ile tamamlanmasıdır. Mağdurun uğradığı fazladan zararın yani sağlam organ kaybının, suçlunun

---

38 Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 2/149.

39 Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 3/85.

daha değersiz olan organıyla tam olarak karşılanamaması durumunda, suçlunun cebinden çıkan nakdi bir bedeldir.

> "İstılah kısmında da yazıldığı üzere bir hayvanın basmasiyle, sadmesiyle, ısırmasiyle, sıçramasiyle, ön ayağını çarpmasiyle, arka ayağını tepmesiyle veya kuyruğuyla vurmasiyle husule gelen cinayete "cinayetülbehîme" denir. Böyle bir cinayetten mütevellid zarar ve ziyan, aşağıda kısmen bildirildiği veçhile bazan heder olur gider, bazan da o hayvanın sahibi veya rakibi veya saiki sürücüsü veyahut kaidi önden geçicisi veyahut hem rakibi, hem de saik ve kaidi tarafından tazmin edilir."[40]

Buradaki tazmin, hayvanın bir eşya veya vasıta olarak kabul edilmesidir. Vasıtayı kullanan kişi, onun hareketlerinden doğan riskleri üstlenmiş sayılır. Metinde geçen "bazen heder olur, bazen tazmin edilir" ifadesi, sorumlunun olay anındaki engelleme gücüne göre hükmün değişeceğini vurgular.

Buradaki tazmin miktarı, zararın niteliğine göre mali ve bedeni olmak üzere iki yönden devreye girer. Hayvan birinin malına örneğin ekinine veya eşyasına zarar verdiyse, o malın piyasa değeri veya tamir bedeli kadar tazminat ödenir. Hayvan bir insanı yaraladıysa, tazminat diyet veya erş yani yaralanma bedeli üzerinden hesaplanır. Eğer ölüm varsa, hayvanın sahibi, sürücüsü ihmali oranında diyetten sorumlu tutulur.

> "Bir hayvan, bir şahsın dürtmesinden veya vurmasından dolayı ürkerek rakibini düşürüp telef etse bunun diyetini o şahıs zâmin olur. Fakat bu halde hayvan, rakibinden başka birisini telef etse bakılır: Eğer üzerine ayaklarıyla basarak öldürmüş ise icap eden diyeti o şahıs, râkib ile beraber misliyet üzere zâmin olur. Ve eğer ön veya arka ayağı veya başı ile çarparak veya müsademe ederek telef etmiş ise diyeti yalnız o şahıs tazmin eder."[41]

Bu pasajdaki tazmin ifadesi, bir kişinin dolaylı yoldan hayvanı ürküterek sebep olduğu ölüm olayında, ortaya çıkan diyet, kan bedeli yükümlülüğünün kime ait olduğunu belirler. İslam hukukunda buna sebep olma yoluyla cinayet yani tesebbüben cinayet denir. Metindeki tazmin mantığını, sorumluluğun paylaştırılması açısından şu üç senaryo ile açıklayabiliriz. Birincisi bir kişi

---

40 Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 3/126.

41 Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 3/128.

hayvanı dürter veya vurursa ve hayvan bu yüzden ürküp üzerindeki biniciyi düşürerek ölümüne sebep olursa hayvanı dürten şahıs diyetin tamamını tazmin eder. Çünkü ölümün doğrudan tetikleyicisi, hayvanın doğal hareket akışını bozan dış müdahaledir. Binicinin bu süreçte kendi ölümüne dair bir kontrolü kalmamıştır. İkincisi hayvan ürküp bir başkasına başıyla veya ayaklarıyla çarparak sert bir vuruşla ölümüne sebep olursa, diyeti yalnızca hayvanı ürküten şahıs tazmin eder. Çünkü çarpma eylemi, hayvanın ürkme refleksiyle doğrudan ilişkilidir. Hayvan bu durumda bir nevi cansız bir araç konumuna düşmüştür ve onu harekete geçiren, dürten kişi sorumlu tutulur. Üçüncü ve sonuncusu hayvan ürküp birinin üzerine basarak, ezerek ölümüne sebep olursa diyeti, ürküten şahıs ve üzerindeki binici yarı yarıya yani münâsefet üzere tazmin ederler. Çünkü basma eyleminde binicinin ağırlığının ve hayvanı yönlendirme ve frenleme yetkisinin de etkisi olduğu kabul edilir. Burada şahsın hayvanı ürkütmesi ve binicinin hayvanın ayaklarına hâkim olamaması şeklindeki iki kusur birleşmiştir. Bu olaydaki toplam tazminat yükümlülüğünü *(D)* şu şekilde cebirsel olarak modelleme yapabiliriz:

Çarpma ve vurma durumunda sorumluluk tamamen ürküten kişidedir.

$$D_{toplam} = T_{şahıs}$$

Basma ve ezme durumunda sorumluluk %50 oranında paylaştırılır.

$$D_{toplam} = \frac{1}{2} T_{şahıs} + \frac{1}{2} T_{binici}$$

> "Sirkatin iki hükmü vardır, biri nefse, diğeri de mâle teallûk eder. Nefse taallûk eden haddir. Mala taallûk eden de mesrukun istirdadı ve telefi takdirinde tazmin ettirilmesidir."[42]

Buradaki tazmin, suçun bedensel yaptırımından bağımsız olarak, mağdurun mal varlığında meydana gelen eksilmenin hırsız tarafından maddi olarak kapatılmasıdır. Çalınan mal hırsızın elinde aynen duruyorsa, malın sahibine geri verilmesidir. Eğer çalınan mal hırsızın elindeyken zarar görmüş, parçalanmış veya yok olmuşsa hırsızın bu malın değerini veya mislini sahibine tazmin etmesi gerekir.

> "Bir kimsenin sırçacı dükkânından kendi kendine aldığı bir kâse, elinden kazara düşerek kırılsa tazmini lâzım gelir. Fakat sahibinin izniyle alıp

42 Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 3/282.

> bakarken ezkaza düşüp kırılsa zamanı icab etmez. Çünkü bu halde kâse emanet olmuş olur. Şu kadar var ki bu kâse düşmekle başka kâseleri de kırsa bunların zamanı lâzım gelir. Çünkü bunlar emanet değildir, insan ise ihtiyarına mukarin olmasa bile bu kabil fillerinden mesuldür."[43]

Buradaki tazmin açıklaması, sorumluluğun kaynağına odaklanır. Elinizdeki mal için sorumluluk sahibinin izni ile kalkarken, üçüncü tarafların malları için sorumluluk, fiilin sizin hareketinizden yani kâseyi düşürmenizden doğmuş olması nedeniyle devam eder. Bilmen'in ifadesiyle insan kendi ihtiyarıyla, isteğiyle yapmasa bile, başkasının malına verdiği zararlarda zâmin yani tazminat yükümlüsü olur.

Metindeki mantığı üç aşamalı bir modelleme ile açıklayabiliriz: ilki, izinsiz alım. Bir kimse dükkândaki kâseyi sahibinden izin almadan eline aldığında, hukuk bu kişiyi o malın garantörü yani tazminat yükümlüsü ilan eder. Kâse kazara bile kırılsa tazmin gerekir. Çünkü izinsiz alınan mal, haksız bir el koyma gibi değerlendirilir. Bu durumda kusursuz sorumluluk ilkesi işler yani elinizde olması başlı başına bir risk üstlenmedir. İkincisi, izinli alım. Eğer mal sahibi bakabilirsin dediyse ve kâse o esnada kazara düştüyse tazminat gerekmez. Çünkü mal artık sizin elinizde bir emanet hükmündedir. Emanet mallarda ise kural, kişi kasten bir zarar vermedikçe veya ağır ihmal olmadıkça, kazara meydana gelen zarardan sorumlu tutulamaz şeklindedir. Üçüncü ve sonuncusu ise dolaylı yani tesebbüben zarardır. Elinizdeki kâse düşerken dükkândaki diğer sağlam kâseleri de kırarsa elinizdeki emanet olan kâse için ödeme yapmazsınız ama diğer kırılan kâseleri tazmin edersiniz. Çünkü diğer kâseler size emanet edilmiş değildir. Onların kırılmasına tesebbüb yoluyla bir zarar verdiniz. İslam hukukunda bir kişi, doğrudan iradesi (ihtiyarı) olmasa bile, başkasının malına verdiği fiziksel zararlardan sorumludur.

> "Bir kimse bir malını vedia olmak üzere bir kaç şahsın yanına bırakıp gitse, onlar da görüp sükût etseler bu mal, hepsinin yanında vedia olmuş olur. Binaenaleyh bunların cümlesi o mahalden birden kalkıp gitmekle bu mal zayi olsa bunu hepsi biliştirâk müsavi suretde zâmin olurlar. Fakat bu şahıslar bunu görüp sükût etdikten sonra o mahalden birer birer kalkıp gitseler en sonraya kalan şahıs, bu vediayı muhafaza için teayyün etmiş olur. Bu mal onun yanında vedia olmuş bulunur.

[43] Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 4/149.

> Binaenaleyh o şahıs da kalkıp gitdikten sonra bu mal zayi olsa bunu yalnız kendisinin tazmin etmesi icab eder."[44]

Buradaki tazmin açıklaması, sorumluluğun kimin üzerinde sabitlendiği meselesidir. Kişi, yanında birileri varken gruptan ayrıldığında sorumluluğu diğerlerine devretmiş sayılır ancak son kalan kişinin devredeceği kimse kalmadığı için malı koruma yükümlülüğü bizzat onun şahsında kesinleşir. Bu yükümlülüğün ihlali ise tazminat sonucunu doğurur. Bir mal birden fazla kişinin önüne bırakıldığında ve bu kişiler sessiz kaldığında, hepsi emanetçi konumuna geçer. Hepsi aynı anda malı orada bırakıp giderse, meydana gelen zarar hepsine bil-iştirâk yani ortaklaşa ve müsavi şekilde tazmin ettirilir. Böylece sorumluluk paylaştırılmıştır ve malın zayi olmasında her birinin payı eşittir. Eğer kişiler sırayla kalktığında, her ayrılan kişiyle birlikte koruma yükümlülüğü kalanlara geçer. En son kalan kişi, malı korumakla müteayyin, belirlenmiş hale gelir. Son kişi de malı bırakıp gider ve mal zayi olursa, bedelin tamamını yalnızca o şahıs tazmin eder. İlk gidenler, malı bir başkasının korumasına, emanetine bırakmış sayılırlar. Ancak son kişi malı devredecek kimse kalmadığı halde terk ettiği için kusurlu hale gelir.

> "Karıştırılan mallar bir cinsden olmayıp tefrikleri müteassir bulunur. Bu halde bazı fukahaya göre sahibinin hakkı munkati olur, karıştırana zaman lâzım gelir. Mecelle bu kavli ihtiyar etmiştir. Diğer bazı fukahaya göre de sahibi muhayyerdir, dilerse bu mahlut mala hissesi nisbetinde şerik olur, dilerse hissesini karıştırana tazmin ettirir. Buğday ile arpa gibi."[45]

Buradaki tazmin, mülkiyetin el değiştirmesinin bedelidir. Mallar birbirinden ayrılmaz hale geldiğinde hukuki bir kargaşa oluşmaması için Mecelle, malı tek bir kişiye yani karıştırana verirken, diğer tarafın mağduriyetini de tazmin bedel ödetme yoluyla gidermeyi tercih etmiştir. Eğer mallar farklı cinslerden se (örneğin buğday ile arpanın karışması gibi) ve bunları birbirinden ayırmak imkansıza yakınsa, mal sahibinin o mal üzerindeki mülkiyet hakkı kesilir yani munkati olur. Malın tamamı, karıştıran kişinin mülkiyetine geçer. Karıştıran kişi, diğer mal sahibine malının bedelini veya mislini ödemekle yükümlü olur.

---

44 Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 4/152.

45 Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 4/174.

Karıştıran kişi, diğerinin malını kullanılamaz hale getirdiği için ona tazminat borçlanır.

> "Bir kimse, isticar ettiği yük hayvanına muayyen miktardan ziyade ve hayvanın takatından fazla yük yüklese de hayvan telef olsa tamamen kıymetini zâmin olur. Çünkü bu, hayvanı itlaftır. Bu surette ayrıca ücret lâzım gelmez. Amma muayyen miktardan ziyade olmakla beraber bir hayvanın takatından fazla olmayan bir yükü yüklese de hayvan ölse bakılır. Eğer birden yükletmiş ise o ziyade nisbetinde zâmin olur. Meselâ; muayyen beş kile buğday yerine defaten altı kile buğday yükletse de hayvan telef olsa hayvanın altıda bir kıymetini tazmin lâzım gelir. Fakat bu yükü defaten yükletmeyip de evvelâ beş kileyi, sonra da bir kileyi yükletmiş olsa da hayvan telef olsa kıymetinin tamamım zâmin olur. Meğer ki bu ziyadeyi hayvanın yük mahalline yüklemeyip meselâ sağrısına asmış olsun. Bu takdirde de yine hayvanın kıymetinin altıda birini tazmin etmek icab eder."[46]

Bu pasajdaki hukuki sorumluluğu ve tazmin esaslarını, yük miktarı ve yükleme biçimine göre iki ana senaryo üzerinden cebirsel olarak modelleyebiliriz. Önce değişkenleri tanımlayalım.

***V**: Hayvanın telef olduğu andaki toplam piyasa kıymeti (Kıymet-i kâmile).*

***Q_m**: Muayyen (kararlaştırılan/akdedilen) yük miktarı.*

***Q_z**: Ziyade (eklenen/fazladan) yük miktarı.*

***Q_t**: Toplam yük ($Q_m + Q_z$).*

***C**: Hayvanın taşıma kapasitesi (Takat).*

***T**: Ödenmesi gereken tazminat tutar.*

Birinci senaryoda, eğer toplam yük hayvanın taşıma kapasitesini *(C)* aşıyorsa, bu durum doğrudan itlaf yani yok etme sayılır. Yükün nasıl yüklendiğine bakılmaksızın tam tazmin gerekir.

$$Q_t > C \text{ ise } T = V$$

[46] Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 6/205.

İkinci senaryoda ise eğer yük toplamda hayvanın taşıma kapasitesini aşmıyor ancak kararlaştırılan miktardan fazlaysa ve bu yükün tamamı aynı anda yüklenmişse, tazminat fazlalık nispetinde hesaplanır.

$$Q_t \leq C \text{ ve yükleme tek seferde yapılmışsa. } T = V \cdot \left(\frac{Q_z}{Q_t}\right)$$

Bu durumu somut bir örnekle açıklayalım :

$$\text{Muayyen yük } Q_m = 5 \text{ kile ve Ziyade } (Q_z) = 1 \text{ kile ise}$$

$$T = V \cdot \left(\frac{1}{5+1}\right) = \frac{1}{6} \cdot V$$

> "Terzi ile müstecir, ihtilâf edip müstecir meselâ: "Verdiğim kumaşın palto dikilmesini emretmiştim." terzi de "Setre (ceket) dikilmesini emretmiştin." diye iddiada bulunsalar söz, maalyemin müstecirin olur. Yemin edince muhayyerdir, dilerse o kumaşın dikilmemiş olarak kıymetini tazmin ettirir, ücretini vermez, Dilerse kumaşı o suretle kabul ederek ecri müsemmayı tecavüz etmemek üzere ecri misli verir."[47]

Bu pasajdaki tazmin ifadesi, hukuki bir uyuşmazlıkta istediği iş yapılmayan tarafın zararının giderilme biçimini ve mülkiyetin el değiştirmesini ifade eder. Buradaki tazmin mantığını ve müstecirin (iş sahibinin) sahip olduğu iki seçeneği şu şekilde yorumlayabiliriz: Terzi, müste'cirin emrine aykırı bir iş yani palto yerine setre dikimi yaparak kumaşın özgün halini değiştirmiştir. Fıkıh açısından göre bu durum, kumaşın itlafı hükmündedir. Müste'cir kumaşın değerini tazmin ettirmeyi seçerse, kumaş artık terzinin malı olur. Terzi, kumaşın dikilmemiş haldeki piyasa değerini nakit olarak müstecire öder. Bu durumda terziye herhangi bir işçilik ücreti ödenmez. Çünkü yapılan iş, müste'cirin iradesine aykırı olduğu için hukuken yok hükmündedir. Müste'cir, kumaşın parasını alıp kumaşı terziye bırakmak yerine, dikilen yanlış kıyafeti kabul etmeyi seçebilir. Ancak burada terzinin haksız dikimi nedeniyle bir koruma mekanizması devreye girer. Müste'cir, terziye bir emek bedeli öder fakat bu bedel, tarafların başta anlaştığı tutarı yani ecr-i müsemmayı aşamaz. Eğer yapılan işin piyasa rayici yani ecr-i misli, başlangıçta anlaşılan ücretten daha düşükse, müste'cir düşük olanı öder. Eğer piyasa rayici daha yüksekse, yine anlaşılan üst sınırı öder.

---

47 Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 6/240.

Özetleyecek olursak, buradaki tazmin, müstecire sunulan bir cayma ve zarar tazmini hakkıdır. Terzi, müşterinin talimatından saptığı için müşteriye "ya paramı ver kumaş senin olsun ya da istediğim fiyattan fazlasını almadan ürünü bana teslim et" deme yetkisi verilmiştir.

2.4. Bilmen'in Formülleri ve Günümüz Cebirsel Hesaplarının Karşılaştırılması

Ömer Nasuhi Bilmen'in eserlerinde, özellikle miras hukuku, tazminat hesapları ve zekât miktarları gibi konularda kullandığı yöntemler, günümüz cebirsel mantığıyla birebir örtüşen ancak ifade ediliş tarzı bakımından sözel formülasyon diyebileceğimiz bir yapıya sahiptir. Bu meseleyi biraz daha derinlemesine ve örneklendirmelerle açıklarsak daha iyi anlaşılacağı kanaatindeyiz.

Bilmen'in yaklaşımında, bir mirasın paylaştırılması veya birden fazla borçlunun sorumluluğunun hesaplanması sürecinde kullanılan "Asl-ı Mesele" kavramı, günümüz cebrindeki En Küçük Ortak Kat (EKOK) işleminin tam karşılığıdır. Bir hukuki meselede hak sahiplerinin payları (1/6, 1/3, 1/2 gibi rasyonel ifadeler) belirlendikten sonra, bu paydaların birleştiği en küçük sayı "asl-ı mesele" olarak alınır. Modern cebirde

$$\frac{1}{6}+\frac{1}{2}+\frac{1}{3}$$

İşlemini yapmak için paydaları 6'da eşitlemek, Bilmen'in karmaşık miras problemlerini "mes'ele" adı verilen külli kaideler üzerinden çözme yöntemidir. Bu, hatayı sıfıra indiren bir algoritma yapısına sahiptir.

Bilmen, hukuki sorumlulukları ve payları, günümüzdeki matematiksel fonksiyonlara benzer bir mantıkla "Kaideler" üzerinden formülleştirmiştir. Örneğin, müteaddit kimselerin hata yoluyla birinin ölümüne sebep olması durumunda hepsine tek bir diyet düşmesi kuralı[48], cebirsel olarak şu şeklinde ifade edilebilir:

$$Sorumluluk = \frac{Diyet}{n}$$

(n=kişi sayısı)

[48] Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 1/238.

Miras paylarının toplamı paydayı geçtiğinde başvurulan "avl"[49] yani artırma yöntemi, modern istatistik ve cebirdeki normalizasyon işlemine karşılık gelir. Eldeki bütün, belirlenen yeni oranlara göre yeniden ölçeklendirilir. Ayrıca Bilmen, tazminatın ödenme süresi veya iddet gibi süreçleri hesaplarken zamanı bağımsız bir matematiksel değişken olarak kullanır. Hataen öldürmelerde diyetin üç yıla yayılması[50], zamana bağlı bir ödeme fonksiyonudur. Günümüz cebriyle şu şekildedir:

$$P(t) = \frac{D}{3}$$

(P: yıllık ödeme, D: toplam diyet, t: yıl)

Yine bir kadının iddet süresinin belirlenmesi[51] ve biyolojik döngüleri de matematiksel birer sabit olarak kullanır. Usul ilmindeki delalet türleri olan ibarenin, işaretin, delaletin ve iktizanın delaleti, günümüzdeki sembolik mantık ve küme kuramı ile yapısal olarak özdeştir. Bir lafzın manasının bir cüz'üne delalet etmesi yani tazammun, küme kuramındaki alt küme ilişkisidir:

$$(A \subset B)$$

İltizami delalet ise bir değişkenin ayrılmaz bir özelliğini ifade eder. Bilmen'in talik, şartlı önerme sistemi[52], cebirsel ve mantıksal "if-then" (eğer-ise) operatörüyle çalışır.

Örneğin; *Eğer x (şart) gerçekleşirse, y (hüküm-ceza) sabit olur.*

Bilmen'in konuyu ele alış biçiminde, *x* ve *y* gibi semboller kullanmasa da, asıl, fer'i, illet ve kaide kavramlarıyla günümüz cebrinin sağladığı kesinliği ve uygulama kolaylığını sözel bir hukuk matematiği üzerinden başarıyla tesis etmiştir.

---

49 Avl: İslâm miras hukukunda, belirli hisse sahiplerinin (ashâbü'l-ferâiz) mirastan alacakları payların toplamının ortak paydadan fazla olması durumudur. Bk. Hamdi Döndüren, "Avl" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul; TDV Vakfı, 1991), 4/117.

50 Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 1/238.

51 Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 1/370-373.

52 Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 1/25.

Sonuç

Bu çalışma, Ömer Nasuhi Bilmen'in *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu* adlı eserinde yer alan tazmin hükümlerini kavramsal çerçevesi, uygulama esasları ve cebirsel modellemeye elverişliliği bakımından incelemiştir. Araştırma sonucunda, Bilmen'in tazmin hukukuna ilişkin değerlendirmelerinin sistematik bir muhakeme yapısına dayandığı ve bu yapının matematiksel modelleme yöntemleriyle analiz edilebilecek nitelikte olduğu tespit edilmiştir.

İnceleme, İslam hukukunda tazminin yalnızca meydana gelen zararın giderilmesine yönelik bir müessese olmadığını, aynı zamanda zarar gören ile zarar veren arasındaki denklik ve adaletin yeniden tesisini amaçlayan kapsamlı bir hukuk mekanizması olduğunu ortaya koymuştur. Tazmin miktarının belirlenmesinde malın mislî veya kıyemî oluşu, zaman faktörü, piyasa şartları ve illiyet bağı gibi unsurların birlikte değerlendirilmesi klasik fıkıh literatüründe geliştirilen hesaplama yöntemlerinin belirli bir sistematik içerisinde şekillendiğini göstermektedir.

Araştırma kapsamında ayrıca mübâşeret ve tesebbüb ayrımının sorumluluğun belirlenmesinde temel ölçütlerden biri olduğu, bu ayrımın tazmin hukukunda illiyet bağının kurulmasına yönelik tutarlı bir değerlendirme zemini sunduğu belirlenmiştir. Bunun yanında tazminin hak ihlalini gidermeye yönelik bir hukuk müessesesi olarak ele alınması ve ödeme usullerinde hakkaniyetin gözetilmesi, sistemin sosyal adalet ve hukuk güvenliği ilkeleriyle uyumlu bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır.

Çalışmanın ulaştığı bir diğer önemli sonuç, Bilmen'in eserinde yer alan tazmin hükümlerinin rastlantısal hükümler bütünü olmayıp belirli ilke ve esaslara dayalı analitik bir muhakeme sistemi içerisinde kurgulandığıdır. Bu yönüyle söz konusu hükümler, cebirsel modelleme yaklaşımıyla ifade edilmeye elverişli bir yapı arz etmektedir.

Nihai değerlendirmede bu çalışma, klasik fıkıh literatüründe yer alan tazmin hükümlerinin matematiksel modelleme yöntemiyle analiz edilebileceğini göstermektedir. Elde edilen bulgular, klasik fıkıh metinlerinin analitik bir muhakeme yapısına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yönüyle çalışma, İslam hukuku araştırmalarında farklı yöntemlerin kullanılabileceğine işaret

etmekte ve hukuk ile matematik arasında geliştirilecek disiplinlerarası çalışmalara mütevazı bir katkı sunmaktadır.

Kaynakça

Aktan, Hamza. "Damân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/450-453. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Berki, Ali Himmet. *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1990.

Bağdâdî, Ebû Muhammed Gānim b. Muhammed el-. *Mecme'u'd-damânât fî mezhebi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe*. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1987.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, t.y.

Cezerî, Abdurrahmân el-. *Kitâbü'l-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erbea*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

Döndüren, Hamdi. "Avl". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 4/117. İstanbul; TDV Vakfı, 1991.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 4 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, t.y.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.

Hafîf, Ali el- *ed-Damân fi'l-fıkhi'l-İslâmî*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, t.y.

Hamevî, Ahmed b. Muhammed el-Hanefî. *Gamzu 'uyûni'l-besâir* (İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir* çevresinde). İstanbul: Daru't-Tıba'ati'l-Amire, 1257.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr. *İ'lâmü'l-muvakkı'în 'an rabbi'l-'âlemîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, t.y.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

İbn Manzûr,Muhammed b. Mükerrem. *Lisânü'l-ʿArab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr. Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.

İsfahânî, Râgıb el-. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. nşr. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.

Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd el-. *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1982.

Mahmasânî, Subhî el-. *en-Nazariyyetü'l-'âmme li'l-mûcebât ve'l-'ukûd fi'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1972.

Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasan eş-. *el-Câmi'u's-sağîr*. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1986.

Yıldız, Faruk. "İslâm Hukukunda Mislî ve Kıyemî Mal Kavramları ve Hukukî Yansımaları". *Erciyes Akademi* 35 / Özel Sayı (2021), 661-683.

Yıldız, Kemal. *İslam Sorumluluk Hukuku: Akit Dışı Sorumluluk*. İstanbul: Hacegan Akademi Kitaplığı, 2005.

Zuhaylî, Vehbe. *Nazariyyetü'd-damân fi'l-fıkhi'l-İslâmî*. Şam: Dârü'l-Fikr, t.y.